

L u c i a n R O B U

Casa Corpului Didactic Sibiu
House of the Teaching Personnel, Sibiu

Istroromânii în lumina investigațiilor istoriografice, antropologice și etnografice. Succintă analiză a surselor

About Istro-Romanians. Short analysis of scientific sources

The following study deals with the challenges raised by the historic, ethnographic and politic problem of the Romanian habitants of Istria, called the Istro-Romanians. They represent an ancient branch of the Daco-Romanian populations.

The history the traditions, the ways of acting and feeling were mentioned and analyzed, during the time passing, by Romanian researchers as Ioan Maiorescu, Teodor Burada, Leca Morariu, Sextil Puscariu.

One of the main directions of our study brought into the discussion, the most important sources like: literary memoirs, journals, history books and articles, journals, debating the major challenge – Istro-Romanians.

The outstanding conclusion which arise from the article refers to the Istro-Romanians, as a complex issue, never ended, including more and more research potential.

Keywords: Istro-Romanians, Croatia, Jeian, Ioan Maiorescu, Andrei Glavina, Rumeri

Institution's address: str. Turismului 15, Sibiu, România,
tel. 0269/230259, 0369/101230, e-mail: ccdsibiu@yahoo.com

Personal e-mail: robu_lucian@yahoo.com

Primele relatări de călătorie despre istroromâni

Prezența oamenilor de știință români în acest spațiu istriean (amintim aici pe Ioan Maiorescu, Teodor Burada, Leca Morariu, Emil Riegler, Traian Cantemir) a fost oportună pentru a evidenția similitudini antropologice puternice între populația din spațiul montan românesc și aceea istroromână. Detaliile corporale – înălțimea istroromânilor, culoarea părului și a ochilor, ca și constituția fizică de ansamblu – sunt identificate, repertoriare și prezentate ca argumente ale originii comune, daco-romane. Observațiile de natură antropologică sau etnografico-lingvistică prezentate ulterior în ședințele Academiei Române, în reviste de prestigiu ale vremii¹ – vezi „Ideea Europeană” (una din revistele de calibrul spațiului publicistic și intelectual al anilor 20) – conferă substanță investigațiilor de tip modern despre istroromâni².

Încă din 1857 Ioan Maiorescu lua contact, cu firavele comunități istroromâne de pe teritoriul muntos al Peninsulei Istria. Primele observații ale lui Maiorescu au fost de natură antropologică, fiind sesizate similitudinile fizice între români și această ramură de populație, cu origine comună. Memoriile de călătorie oferă prilejul unei prime treceri în revistă a modului de viață tradițional al istroromânilor. Ioan Maiorescu inventariază numele familiilor istroromâne, din satele Bîrdo, Susenvita, Leta, Posert ș.a. Maiorescu are meritul de a fi cules informații inedite, la acel moment, despre prezența românilor în acest spațiu dalmat, despre tradițiile lor comune. Maiorescu anticipează prin jurnalul său de călătorie³ metoda anchetelor orale, utilizată intens în secolul XX de istorici și deopotrivă de sociologi. Datele obținute de Ioan Maiorescu permit configurarea unei prime schițe antropologice asupra acelei ramuri a românilor din afara granițelor. Observarea și redarea

caracteristicilor spațiului geografic de rezidență a istroromânilor (spațiu care le-a condiționat în mod esențial devenirea) sunt proiectate în sfera geografiei istorice, și aceasta contribuind la conturarea primelor concluzii despre istroromâni⁴. Demersul lui Ioan Maiorescu reprezintă în mare măsură și echivalentul unui semnal de alarmă cu privire la diminuarea numărului de vorbitori de limbă istroromână și la provocările continue, pe linia procesului de deznaționalizare⁵: „Zicea deci Maiorescu, pentru San Martino⁶, abia în patru cinci case se mai vorbește românește, în cari s-au întâmplat mai curând căsătorii reciproce între St. Martinian, de o parte și Letaianii și Gradignani de altă parte. Satul s-a deznaționalizat. Iar pentru Schitazza același Maiorescu înregistra: numai în 5-6 case mai știu românește bătrânii; bărbații de la 40 de ani în jos, abia o mai grăiesc”.

Una din personalitățile care și-a consacrat metoda și curiozitatea sa științifică problemei istroromânilor a fost Teodor Burada. Oscilând între memorialistica literară și cercetarea științifică, Teodor Burada nu reușește întotdeauna să-l satisfacă nici pe cititorul de literatură, nici pe omul de specialitate⁸. În ciuda contradicțiilor, inconsecvențelor și a unor lipsuri de ordin metodologic, studiile sale marchează contribuții reper la istoria muzicii sau culturii populare românești⁹.

După cercetarea stării românilor în Macedonia, ținutul care i-a reținut atenția a fost Istria. În două rânduri, în 1890 și 1893, a vizitat satele românești de acolo, oprindu-se atent și cu migală asupra aspectelor comune ale istroromânilor și ale celor din patrie. Remarcă similitudinea portului (de origine daco-romană), datinilor și ceremoniilor de nuntă și înmormântare, a instrumentelor muzicale. Studiile incipiente ale lui Burada din aceste prime incursiuni de călătorie vizează mai degrabă aspectul culturii tradiționale. Caracterul comparativ este și el prezent, atunci când Teodor Burada identifică o apropiere între instrumente muzicale de suflat din ținuturile Vrancei cu cele din zona montană a Istriei¹⁰. Cercetătorul și-a exprimat convingerea că analiza componentelor culturii populare tradiționale românești în același registru cu cele aparținând istroromânilor reprezintă metoda optimă pentru ilustrarea originii comune.

Observațiile lui Burada nu evoluează strict pe un tipar științific și nu se axează pe un singur domeniu de cunoaștere. Concluziile sale globale priveau deopotrivă caracteristicile antropologice ale rumerilor, aspectele modului de viață cotidian, datinile prilejuite de diverse momente ale existenței

umane, graiul specific sau raporturile localnicilor cu Biserica Catolică¹¹.

Raportul de călătorie a lui Teodor Burada nu se dorește a fi un tom istoric, cu o configurație de date și concepte referitoare la evoluția istroromânilor. Acesta a fost mai degrabă important prin capacitatea de a surprinde complexitatea unei stări de lucruri, a unor tensiuni ce au surmontat raporturile dintre istroromânii din Susnevită și autoritățile croate.

Mai mult decât atât, mărturiile lui Burada, devotatul dascăl al cauzei românilor, evidențiau teama acelorași autorități față de accesul la învățătură al copiilor din comunitățile istroromâne. În consecință, încercările sale de a-l aduce în țară pe Andrei Glavina s-au confruntat cu reticența agresivă a instituțiilor croate: „Pe la finele lunii Aprilie 1893, ducându-mă în Susnevită pentru ca să iau copii la învățătură am fost primit cu cea mai mare bucurie de locuitori, căci toți știau scopul cu care vin la ei. În timp de 4 zile, cât am stat la ei în Susnevită pentru ca părinții să își pregătească copii de drum și să le scoată paspoartele trebuitoare, preotul slovac Flegar din Sunevită, văzând hotărârea neștrămutată a locuitorilor de a-și da copiii la învățătură a început să facă predici în Biserică, contra mea”¹².

Realitățile surprinse mai sus denotă, în plus, un grad mare de conștiință și de solidaritate a locuitorilor istroromâni, în relație directă cu nevoia de „luminare” a copiilor lor, cu valorile spirituale și lingvistice ale neamului.

Preocupări istoriografice asupra originii istroromânilor

Identificarea originii *morlacilor* sau vlahilor istrieni, așa după cum apar aceștia în varii surse, a reprezentat *problema istoriei istroromânilor*. Încă de acum 5 secole, cronicari și istorici străini, de limbă germană sau maghiară, luau în discuție aspectele privitoare la originea acelor locuitori ai Istriei și parcursul lor până la spațiul de rezidență ales. O primă distincție importantă, reținută de la acești istorici, face diferența între vlahi și slavi. Istoricul francez Dufresne du Cange încearcă să propună ca dată pentru stabilirea vlahilor în Istria secolul al XII-lea. În documentele redactate în limba latină sau în cea croată, aproape consecvent se utilizează distinct termenul de Vlachus sau Vlah. Aceleași mărturii documentare îi considerau pe vlahi sau morlovlahi, urmașii direcți ai coloniilor romane de la nord de Dunăre. Giovanni Lovrich combate părerea abatelui Fortis¹³, punând semnul identității perfecte între Vlachi și Morlaci.

O altă contribuție importantă aparține lui H. I. Biderman care, la rândul său, distinge pe Morlahi de Vlahi, crezând că Morlahii sunt bulgari romanizați. Este însă evidentă la Bidermann convingerea că ponderea componentei romanice la aceste populații era covârșitoare. Se vorbește despre preponderența păstoritului, ca ocupație de bază a acestor populații de pe litoralul dalmat. Evident, mărturiile istorice ulterioare, dar și datele culese de călătorii români din secolul al XIX-lea¹⁴ confirmau faptul că istroromânii prestaseră și alte meserii, destul de dificile: extragerea și comercializarea cărbunelui, a lemnului, dar și servicii militare în secolele anterioare.

Și sursele croate sunt extrem de relevante pentru discuția noastră. Istoricul Vjkoslav Klaić a scris un studiu consistent intitulat *Vlahii din Croația* în care se reafirmă originea latină a vlahilor sau morlacilor, observațiile sale fiind cu atât mai importante, cu cât fac referire la reminiscențele de limbă romanică vorbite de aceste populații. Se mai aduce în discuție și religia ortodoxă, pe care inițial vlahii istrieni o îmbrățișaseră (la fel ca și religia practică de populațiile de protoromâni de la nord de Dunăre) până la declanșarea propagandei spirituale a Vaticanului pentru catolicizarea locuitorilor din acea parte a Croației¹⁵.

În secolele al XIX-lea și al XX-lea, **Academia Română**, prin prestigioșii săi istorici, a acordat atenție deosebită ramurii etnice a istroromânilor. Unul dintre istoricii care și-au orientat investigațiile pe această direcție a fost Silviu Dragomir¹⁶. Incursiunile sale au fost publicate în **Memoriile Secțiunii Istorice** a Academiei Române, ilustrând o dată în plus interesul substanțial al acestui for pentru românii din afara granițelor¹⁷. Lucrarea academicianului S. Dragomir dedicată valahilor și morlacilor¹⁸ reprezintă un model de investigație istorică asupra originii istorice a românilor de pe teritoriul Croației de astăzi. Silviu Dragomir este un minuțios analist al documentelor croate de secol XIV, care vorbeau despre prezența populațiilor de vlahi, denumiți adesea și morlaci. Investigațiile lui Silviu Dragomir relevă detalii istorice extrem de importante în contextul relațiilor politice din zona Istriei în secolele XIV-XV, atunci când vlahii au fost credincioși banului Croat. Relatările lui Silviu Dragomir se opresc asupra unui alt moment semnificativ, relativ la mutațiile demografice intervenite în Istria în secolul al XV-lea. Este vorba de epidemia de ciumă care a afectat grav populația Peninsulei, lăsând pustii multe dintre pământurile sale. În aceste condiții, popularea spațiului cu noi veniți devenea un imperativ pentru cnejii croați.

Analiza dobândește complexitate atunci când argumentul apartenenței religioase la ortodoxie a istroromânilor devine un reper pentru argumentarea originii comune¹⁹.

Preocupările academicienilor români se diversifică, odată cu intervenția lui Sextil Pușcariu pe problematica limbii istroromâne, a originii și formelor sale de evoluție. Dar, surprinzător, Sextil Pușcariu nu se oprește doar la registrul lingvistic. El analizează producțiile literare tradiționale, basmele, poveștile, povețele și mai ales inventariază și compară motivele fantastice pe baza cărora se construieră scrierile amintite²⁰.

La inițiativa directă a cercetătorului sunt identificate denumiri comune de *monștri* ce apăreau sistematic atât în imaginarul popular istroromân, cât și în cel al satelor de la nord de Dunăre: „conținutul acestor texte este destul de variat. O parte din ele sunt basme care au asemănare desăvârșită cu basmele noastre. Majoritatea lor însă constă din snoave și povești populare, în cari lipsește miraculosul: „eroul lor e de obște un flăcău care prin agerimea minții sale păcălește ca slugă pe stăpân, ca prizonier pe hoții sau pe monștrii în mâna cărora căzuse, care nu se lasă prins niciodată cu vorba și grație deșteptăciunii sale ajunge la avere și fericire. Afară de aceea se găsesc la sfârșit câteva bucăți mai scurte, în care se explică superstițiile, explicându-se ce sunt monștrii numiți: vile, strigoi, morine”²¹.

Investigațiile lingvistice ale lui Sextil Pușcariu dobândesc substanțialitate, mai ales dacă avem în vedere că, încă de la începutul secolului XX, în *Analele Academiei Române* Pușcariu publică texte extrem de importante în istroromână, familiarizând continuu lumea științifică cu acel grai, derivat din fondul vechi de limbă română.

O perspectivă comparativă interesantă (și din perspectivă lingvistică) ne oferă și Tache Papahagi²² prin intermediul cercetărilor realizate la moșii din comunitățile izolate ale munților Apuseni. Investigațiile sale de natură lingvistică, etnografică și antropologică, observațiile asupra habitatului și modului de viață moșilor propulsează caracteristicile acestora într-un registru de similitudini cu caracteristicile generale ale spațiului istroromân. Prezența rotacismului la moși ca și în graiul istroromân devine un argument pentru susținerea originii comune, daco-romane a locuitorilor din munții Istriei: „Raportând această frântură etnică daco-română la întregul românism, prima și cea mai importantă constatare, pe care o putem face e că, atât psihologiceste, dar mai ales din punct de vedere al fizicului și al geografiei umane în general, moșul reprezintă o entitate aparte,

caracteristică și care nu prezintă asemănare frapantă cu nici o altă ramură românească decât numai cu istroromânia. Chiar din prima călătorie făcută în munții Apuseni, tipul moșului mi l-a reamintit pe acela al istroromânilor, pe care i-am vizitat în anul 1919. La această asemănare vine să contribuie și latura lingvistică, mai precis *rotacismul*. În cazul acesta se naște o întrebare: admitând că istroromâni sunt o frântură a moșilor, care poate fi regiunea originară a lor?²³

Unul dintre lingviștii care a propus o linie de analiză evolutivă, pe direcția dinamicii limbii istroromâne, a spațiului inițial de răspândire a vorbirii în dialect, a transferului elementelor de limba slavă și croată către limba românilor istrieni a fost August Kovacek. Demersul său este dublat și de o succintă argumentație, cu privire la așezarea acestora în Istria, la ocupații, la elementele de cultură populară²⁴, care în mod global definesc acest grup etnic.

Conferințele lui Leca Morariu, publicate în revista de cultură și atitudine socială „Glasul Bucovinei”, în anii 1926 și 1927, au reprezentat o afirmare intransigentă a situației românilor din Croația, o contestare vehementă a presiunilor politice și spirituale puse la cale de croați și de habsburgi, prin intermediul Bisericii Catolice și al Școlii de limbă croată, toate acestea reunindu-se pe direcția erodării identității istroromânilor²⁵.

Leca Morariu sublinia dezinteresul constant al autorităților imperiale pentru scoaterea istroromânilor din starea de pauperizare avansată. Esența acelei obstinării negative a administrației imperiale ne apare astăzi într-o logică destul de limpede. Orice avans material al românilor ar fi atras după sine o emancipare socială, implicit și una spirituală. În acele condiții, această ramură de români și-ar fi creat o elită distinctă, fortificată, ce ar fi conferit o conotație consistentă politicii de emancipare, creând astfel dificultăți majore austrieților și implicit croaților. Constatările dramatice ale lui Morariu merg mai departe, vorbind chiar de o acțiune sistematică de exterminare a românilor istrieni, cu deplinul concurs al propagandei politice și religioase catolice: „iar această acțiune de exterminare a românilor istrieni se desfășoară din plin prin administrația austriaco-croată a Istriei, prin neșcoală și prin Biserică; Rumerii aceștia fiind catolici, romano-catolici de confesiune – nu știm de când zice S. Pușcariu, căci la origine trebuie să fi fost ortodocși (pastores schismatici fusi per agros, le zice un hrisov din veacul al XIV-lea), ca și românii apuseni din cari s-au rupt ajunând cu turmele lor,

până la țărmurile Adriaticii. Iar rumerii aceștia au obținut școală românească abia în aceste zile ale noastre, deși oficial obținuseră, la intervenția unor deputați din Austria, chiar în două rânduri școală românească; dar vitrega stăpânire austriacă, instigată de croați a știut întotdeauna să zădărnicească inaugurarea școlii românești. Abia în anul mântuirii 1921, în luna iunie, când într-o ședință festivă Academia Română îl comemora pe Dante, ministrul Italiei la București vestea că Guvernul italian a deschis întâia școală românească în Istria²⁶.

Leca Morariu își va orienta pledoaria științifică pe direcția culegerii unor texte istroromâne din Jeian, adevărate testimonii de limbă veche, reunite într-un serial publicistic aparținând revistei cernăuțene „Făt Frumos”.

Între 1926 și aproximativ 1935 directorul revistei, în persoana aceluiași Leca Morariu, oferă publicului din țară, dar și publicului universitar specializat, dovezile insurmontabile ale romanității dintr-un spațiu izolat geografic dar și politic. Textele nu sunt redactate în pagină într-o manieră simplistă, ci sunt însoțite de analize sintactice, de vocabular, complexe, alături de opiniile întemeiate ale unor specialiști în lingvistică, numele cel mai des invocat fiind al lui S. Pușcariu. Morariu coordonează chiar un seminar de literatură și folclor în cadrul Universității „Regele Carol al II-lea” din Cernăuți, prin intermediul căruia au fost prezentate și analizate acele texte în dialect. Textele culese și prezentate în revista „Făt Frumos” au un caracter eterogen sub aspectul produselor literare, întâlnite aici: alături de poeme populare istroromâne, întâlnim povestiri cu tâlc, producții literare cu caracter religios dar și forme de îndreptar moral²⁷. Fasciculele cu texte cuprind și ilustrații ce surprind aspectele antropologice ale ciribirilor, de după primul război mondial²⁸. În aceeași manieră, reproducerile după litografiile de epocă și fotografiile cuprinse în anexele lucrărilor lui Leca Morariu, Emil Riegler sau Traian Cantemir contribuie la întregirea imaginii despre habitatul istroromân, despre portul lor, despre specificul arhitectonic al locuințelor. Lipsesc contribuțiile științifice detaliate, relative la complexul evoluției arhitectonice a locuințelor specifice acelei zone istorice.

În general, descrierile călătorilor români vorbesc despre locuințe simple, din piatră de râu sau de munte, cu o singură încăpere. Ulterior, odată cu acumulările materiale, locuințele istroromânilor depășesc cu puțin modestia așezărilor de odinioară, deținând încăperi duble, ce dobândeau în timp destinația unor anexe gospodărești. În general se

poate afirma cu certitudine că acești sobri locuitori ai muntelui s-au identificat, inclusiv la nivelul spațiului privat, cu ideea de austeritate, fapt constatabil și în zilele de astăzi²⁹.

Una dintre revistele importante ale perioadei interbelice, „Revista Fundațiilor Regale”, a acordat atenție chestiunilor legate de evoluția istorică a românilor din afara garnițelor României Mari.

O lucrare ce se înscrie în categoria jurnalelor de călătorie este cea a lui Emil Panaitescu³⁰, direct interesat de statutul românilor istrieni, mai ales că acesta ocupa, în 1931, anul apariției raportului său de călătorie, funcția de director al Școlii Române din Roma. Mărturiile lui Panaitescu sunt eterogene. Alături de observații istorice întâlnim elemente descriptive ale portului și firii istroromânilor. Dialogurile cu preotul satului Jeian și mostrele de limbă istroromână îi revelează călătorului dimensiunea originii comune, daco-romane.

Preocupările jurnalistice despre istroromâni

Una dintre cele mai importante gazete ale Transilvaniei moderne, apărute într-un centru spiritual, formator de elite – Blajul –, a fost „Unirea”, care se intitula *foaie bisericească și politică*, propunând un profil editorial ce, prin însăși denumirea sa imediată, reclama subiecte dintr-o sferă ardentă pentru românii transilvăneni. Era, pe cale de consecință, cel mai potrivit loc pentru un fruntaș al istroromânilor să expune atenției publice românești chestiunile de primă importanță cu care se confrunta populația românească din spațiul muntos al Peninsulei Istria.

Astfel, încă din ianuarie 1904, A. Viciu, unul dintre redactorii gazetei, anunța că, în cel mai scurt timp, cititorii revistei îl vor lectura pe recentul colaborator, istroromânul Andrei Glavina, un „serios și tânăr cercetător” care se ocupa de limba prea puțin cunoscută a conaționalilor săi³¹. Se anunța chiar inaugurarea unei rubrici intitulate: „De la frații români istrieni”. În lunile anilor 1905 și 1906 Andrei Glavina va prezenta situația socială, culturală și politică dramatică a locuitorilor Peninsulei Istria, relevând iminentul pericol al panslavismului: „În Susnevită este paroh romano-catolic. Numele-i Iosif Flegar, om cu cultură înaltă, dar ierte-mi să i-o spun, orbit de panslavism care-l face intolerant față de noi români, care-i cercetăm pe acești frați, fie și numai cu gândul de a le învăța limba, cum am venit eu”³².

O altă amenințare imediată surprinsă de Glavina făcea referire la absența unei elite veritabile ce putea prelua efortul de emancipare a românilor istrieni. La fel de nocivă apărea și duplicitatea unor

conducători locali, corupți de interesele politice și de dominație ale autorităților croate. Veriga lipsă într-un asemenea angrenaj era tocmai elita istroromână, imposibil de afirmat, în condițiile inexistenței unei școli care să cultive valorile acestei etnii³³.

România interbelică a luat și ea la cunoștință de problema istroromânilor. Unul dintre cei mai importanți publiciști care au relevat realitățile socio-spirituale ale comunităților istroromâne de pe teritoriul Croației a fost Emil Riegler. Conform opiniilor unanime ale specialiștilor care s-au ocupat în ultimii ani de acest subiect, Riegler a fost, poate, cel mai important autor de articole și reportaje care au marcat și sensibilizat conștiința contemporanilor. Acest fapt a devenit cu atât mai vizibil cu cât Riegler era un publicist recunoscut al revistei moderniste „Idea Europeană”. Autorul menționat inaugurează un serial de reportaje de călătorie, complexe, intitulat „La românii din Istria”. Ideile și concluziile emise de Riegler se pot încadra în sfera antropologiei istorice. Observațiile sale cu privire la spațiul geografic ce a condiționat ritmul vieții istroromânilor, atât sub raport social, cât deopotrivă economic, au un caracter strict științific.

În același registru științific se înscriu și datele culese cu privire la evoluția istorică a istroromânilor. Nu lipsesc relatările cu privire la firea istroromânilor, la situația lor spirituală, generată de raporturile tensionate, adesea, cu Biserica Catolică: „Sărăcia morală a oamenilor e mare. Oamenii n-au preot. Pe cel vechiu sloven l-au alungat. La naștere și înmormântare se cheamă preotul de la Bolugno. Ion Maiorescu înseamnă lipsa preotului la istroromâni, încă din 1857: „Când m-am despărțit de cei din Jeiani, cu lacrimi în ochi se rugară ca să le obțin preoți care să le explice cuvântul lui Dumnezeu, în limba românească. De atunci până azi nu s-a împlinit dorința. Au cerut preot italian dar Episcopia triestiană a întârziat răspunsul”³⁴. Riegler redă aproape integral discuțiile pe care le-a purtat cu Andrei Glavina, acesta din urmă manifestându-și îngrijorarea față de destinul atât de neprielnic al istroromânilor. Jurnalistul observă, cu ajutorul lui Glavina, diminuarea progresivă a vorbitorilor dialectului. Consemnează totodată procentul crescut de elemente slave de vocabular sau chiar italiene pătrunse în limba istroromână. Relația de comunicare cu autoritățile, la puțin ani de la primul război mondial, era cultivată exclusiv în limba italiană. Una dintre observațiile judicioase ale lui Glavina făcea referire la reticența familiilor istroromâne de a completa

educația copiilor în limba istroromână. Această reticență era explicabilă, în condițiile în care atât populația istroromână, cât și idiomul local erau nerecunoscute de autorități. În acele condiții, înverșunarea de a respinge limba oficială și de a se fi format în dialectul local ar fi atras după sine compromiterea ireversibilă a viitorului tinerilor din familiile istroromâne: „a doua zi dimineată, Glavina mă aștepta cu soția lui la cafea. Doamna n-a învățat nici dialectul ciribir, nici româneasca lui Glavina. Fetița lor Jolanda s-a aruncat încă de pe acum de partea mamă-si și nu vorbește decât italianește. Între slavizare și italianizare, desigur ultimul proces este preferabil. Într-o sută de ani, de altminteri aceasta va fi soarta ciribirilor”³⁵.

Emil Riegler realizează o fidelă descriere a austerului habitat al istroromânilor, intuind dificultățile majore ale existenței cotidiene: „în fundul tindei, destul de largi, se ridică la trei palme la pământ trenogul³⁶. Nu numai trenogul, ci și toate grinzile casei sunt afumate. Ochii bieților oameni trebuie să se resimtă, mai ales iarna, de primitivismul sistemului. În stanța podită cu scânduri, lipsesc lațele dar în colț tronează un pat de lemn orășenesc și un scrin vechi. Grinzi încrucișate afumate suportă acoperișul de stuh fără pod”³⁷.

„Glasul Bucovinei” a fost o altă revistă care, în anii 20 ai secolului trecut, prezenta în detaliu situația românilor din Istria, aspectele care țineau de eforturile de emancipare, de relațiile cu autoritățile italiene. Punctele de vedere ale presei italiene erau în mare măsură preluate de revista din Cernăuți, relevând interesul oamenilor politici sau de cultură din zona Trieste³⁸. Vizavi de preocuparea presei italiene de a vorbi despre anumite proiecte federaliste apărute, ni se pare extrem de relevant un pasaj care aduce în atenție câteva dintre preocupările politice ale italienilor, în ceea ce se numea efortul de emancipare politică a românilor istrieni în deceniul al treilea al secolului XX: „Iarăși veste bună de la frații noștri din Istria! Revista florentină „Marzocco” din 13 august 1922 relevă un articol al publicației triestiene „Era Nuovo”, articol din care se vede că Consiliul Provincial Istrien a decis să creeze un fel de Republică autonomă a celor 3000 de istrieni, pentru a le asigura și antrena forța de rezistență națională”³⁹.

Alte subiecte frecvent întâlnite în paginile Unirii de la Blaj făceau referire la eforturile profesorului Burada de a culege și selecționa dovezi de limbă istroromână și texte ale creațiilor populare, ca și succinte descrieri ale activităților de teren ale celor care i-au vizitat pe istroromâni.

Istoriografia comunistă

Una dintre revistele importante de istorie - „Revista de Istorie” - alocă medievaliștilor și moderniștilor spațiul publicistic care readuce în atenția publicului de specialitate problema istroromânilor. Unul dintre medievaliștii reputați, Stelian Brezeanu realizează, pe baza surselor bizantine, o evaluare a mișcărilor de populații romanice în contextul mutațiilor provocate de barbari după secolul al VI d. Chr., prilej cu care regăsim populație romanizată și în zona Istriei de azi. Cercetătorul încearcă acreditarea ideii potrivit căreia această populație ar putea fi, parțial, strămoșul istroromânilor din secolele ulterioare⁴⁰.

O altă lucrare apărută înainte de 1989, reeditată și adăugită după 1990, în condițiile liberalizării scrisului istoriografic aparține lui Gheorghe Zbucă. Lucrarea sa, vizând istoria românilor din Peninsula Balcanică, secolele XVIII-XX⁴¹, se axează prioritar pe investigarea evoluției istorice a românilor din Grecia, Macedonia, Albania sau Bulgaria. Sunt prea puține relatările despre trecutul medieval al istroromânilor, cât și despre perioada de modernitate timpurie. Argumentația profesorului Zbucă are ca epicentru problematica originii istroromânilor, a așezării lor în zona Istriei. Absența unei elite a istroromânilor care să fi acționat în direcția emancipării lor politice face ca relatările despre aceștia, după secolul al XVIII-lea să se diminueze, în lucrarea amintită. Sunt extrem de interesante concluziile referitoare la structura socială a comunităților patriarhale de români, din afara spațiului de la nord de Dunăre: „În secolele XVII-XVIII structura societății românești sud-dunărene era complexă și în plin proces de modificare. Se mențineau mai vechi realități, precum împărțirea oamenilor din lumea satelor între cei liberi și cei dependenți față de stăpânii laici și bisericești, ca și față de stat. Sper deosebire de slavi, în lumea românească predomina katunul⁴², ca formă instituțională existentă în cea mai mare parte a Peninsulei Balcanice. În părțile apusene, în Croația, în Dalmația, chiar și în Bosnia, exista și selo (sat)”⁴³. O altă realitate istorică expusă analitic de istoricul Gheorghe Zbucă alimentează ipoteza potrivit căreia unele dintre populațiile romanizate au căutat retragerea din zona invaziilor barbare, identificând zone muntoase, în care și-au întemeiat primele așezări. În contextul acestei ipoteze a fost discutată și deplasarea istroromânilor din trunchiul comun daco-roman.

După 1990, o analiză globală a situației politice a românilor din afara granițelor face și Ion Gherman⁴⁴, însă demersul acestuia evoluează mai

degrabă pe tărâmul istoriei recente, cu puține trimiteri la originile problemei românilor, din spațiile în care sunt/erau parte integrantă din contextul politico-statal al altor state⁴⁵.

Lipsește însă abordările istorice de consistență, după cum nu există nici serii de documente medievale (probabil de identificat în arhivele italiene și croate, în principal) privind-i exclusiv pe istroromâni. Asemenea instrumente de lucru ar fi foarte bine venite, pentru fundamentarea unei discuții solid argumentate, care să elucideze multe dintre zonele ce ridică semne de întrebare. În aceeași măsură, discuția despre istroromâni poate dobândi dimensiunile inter-disciplinarității. Alături de argumentele istoricului pot fi plasate rezultatele cercetărilor etnografice, antropologice și chiar sociologice.

Concluzii

Demersul consacrat analizei surselor variate care pot defini obiectiv parcursul istoric al istroromânilor nu se dorește exhaustiv. Nici nu poate fi, din moment ce acumularea de date consistente despre istroromâni reprezintă un proces complex care nu s-a finalizat.

Scrierile despre istroromâni sunt variate, ca forme de manifestare: de la însemnări de călătorie, la jurnale zilnice și însemnări, preocupări etnografice, antropologice și lingvistice. Originea istroromânilor a reprezentat un punct de atracție științifică, pentru istoricii și clericii italieni, maghiari sau croați, încă din premodernitate.

Contactul direct al oamenilor de cultură români cu locuitorii de același neam s-a făcut cu intensitate și frecvență. Dinamismului demersurilor științifice de investigare a istroromânilor i s-a adăugat și intervenția personalităților Academiei Române. Cercetările lui Silviu Dragomir și Sextil Pușcariu nu au vizat exclusiv aspectele de limbă sau istorie, ci au evoluat într-o manieră integrată. Au fost investigate aspectele de limbă, în aceeași măsură ca și cele etnografice, antropologice și chiar cele sociologice, deși o analiză din această ultimă categorie nu s-a realizat în mod sistematic.

Problema istroromânilor a suscitat și atenția presei culturale, un interes special manifestând revistele Unirea, Glasul Bucovinei, Făt Frumos sau, deopotrivă, Ideea europeană. Emil Riegler, unul dintre cei mai importanți publiciști de la cea din urmă revistă menționată, a dezvoltat un mod nou de investigație de presă, ilustrând profunzimea și complexitatea situației socio-culturale a istroromânilor.

Perioada de după cel de-al doilea război mondial

a marcat o diminuare a preocupărilor vizavi de destinul acestei ramuri a românilor din Croația. Acest fapt ținea și de reticența pe care o genera orice discuție vizavi de ideea de recunoașterea a unei minorități, într-o Iugoslavie multinațională și comunistă.

Note:

1. Vezi „Ideea Europeană” anul 1923.
2. Viorel Cosma, *Teodor Burada, Viața în imagini*, București, 1923, p. 4. Teodor Burada se naște în anul 1839, într-o familie ai cărei membri puneau mare preț pe învățatură. Teodor Burada primește o educație de tip enciclopedist, de aici și pasiunea sa pentru științele umaniste și pentru cultura tradițională a românilor, indiferent de spațiul acestora de rezidență. Călătoriile sale ample la românii din Balcani, la cei din Basarabia sau la cei din Croația au fost prolifiche, permițându-i relevarea unor trăsături ale culturii populare, la românii ce animau acele părți din Europa.
3. Ioan Maiorescu, *Itinerar istrian, Iunie și Iulie 1857*, pp. 22, 24. Memoriile de itinerar ale lui Maiorescu nu sunt rezultatul unui proces de obiectivare științifică. Sunt observații de teren, cu valoare antropologică sau etnografică, traversate de aprecieri de natură istorică. Ele se constituie prioritar în surse de primă importanță pentru registrul unei discuții sintetice și analitice, în ceea ce –i privește pe istroromâni.
4. Ibidem.
5. Leca Morariu, *Istroromânii*, Institutul de Arte Grafice și Editură „Glasul Bucovinei, 1927, apud Ioan Maiorescu *Itinerar istrian 1874*, p. 9.
6. Sat situat la nord vest de comunitatea rurală istroromână Letai.
7. Ibidem, p. 10.
8. Viorel Cosma, op. cit., p. 65.
9. Ibidem, p. 17.
10. Ibidem.
11. Teodor T. Burada, *O călătorie prin satele românești din Istria*, Iași, Tipografia Națională, 1896, p. 39.
12. Ibidem, p. 134. Autorul s-a confruntat chiar cu anchete polițienești și cu un succint sechestr, tocmai datorită faptului că intențiile sale de a-i lua pe copii spre a fi educați în țară erau manipulate de autorități spre cele mai negre intenții.
13. Acesta susținea că vlahii istrieni făceau parte din neamul slavilor.
14. Este vorba de călătoriile lui Ioan Maiorescu, Teodor Burada, Traian Cantemir, ș.a.
15. Astăzi istroromânii sunt practicanți ai ritului catolic.
16. Silviu Dragomir (n. 13 martie 1888, Gurasada, Hunedoara - d. 23 februarie 1962, „<http://ro.wikipedia.org/wiki/Bucuresti>”\o”București”ști) a fost un academician român, istoric, om politic, membru titular (1928) al „<http://ro.wikipedia.org/wiki/>”Academia

Română”\o”Academia Română”. Ca istoric a avut o orientare eclectică. A fost profesor la Universitatea din Cluj. A publicat lucrări privind îndeosebi istoria românilor din Peninsula Balcanică și istoria luptei românilor din Transilvania pentru liberate politică și culturală, valoroase sub raport documentar. *Vlahii și morlacii*, 1924; *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849*, 4 volume, (1944-1946); *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, 1959.

17. Dragomir, Silviu, *Originea coloniilor române din Istria* în *Memoriile Secțiunii Istorice ale Academiei Române*, Seria III, Tomul II, Memorii. 4, București, 1924., pp. 1-20.

18. Silviu Dragomir, *Vlahii și morlacii*, Academia Română, București, 1924, pp. 210- 221.

19. Ibidem.

20. Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne, Extras din Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare*, București, 1906, p. 118.

21. Ibidem.

22. Tache Papahagi, *Cercetări în munții Apuseni*, București, 1925, p. 42-44

23. Ibidem, p. 44.

24. August Kovacek, *Descrierea istroromânei actuale*, Editura Academiei R.S.R., București, 1971.

25. Sextil Pușcariu, op. cit.

26. Ibidem, p. 6. Textul lua în discuție aspectele care țineau de propaganda fanatică a croaților catolici, împotriva eforturilor unor profesor români și chiar italieni pentru statuarea unor școli în limba istroromână.

27. Leca Morariu, *D-ale Cirebirilor*, nr. I-V; Extrase din revista „Făt Frumos”, Institutul de Arte Grafice „Glasul Bucovinei”, 1926-1936. Pasionatul cercetător al limbii și literaturii populare istroromâne Leca Morariu se lansează într-o suită de incursiuni analitice asupra originilor, dar și asupra condițiilor de diminuare a literaturii populare istroromâne. Astfel, dacă pentru prima parte a ipotezei sale de lucru constată că ritmurile vieții lor dure de la munte, ca și pasiunile înăbușite ale țăranilor, au fost resorturile interne ale creației, în ceea ce privește dispariția literaturii tradiționale, aceasta este pusă pe seama izolării sociale și lingvistice ale acestor încercați munteni.

28. Idem, *Lu frați noștri, Libru lu Rumeri din Istrie, Susnevită-Jeian*, Editura Revistei „Făt Frumos”, Suceava, România, 1928.

29. Multe dintre locuințele din piatră, afectate în cel de al doilea război mondial ca urmare a confruntărilor dintre naziști și partizani, nu au fost refăcute nici astăzi.

30. Emil Panaitescu, *Prin satele românilor din Istria* (Attraverso i paesi dei rumeni d Istria) Tiparul Ardealul, Cluj, 1931. Emil Panaitescu a ocupat o funcție cu valențe culturale și diplomatice, aceea de Director al Școlii românești de studii din Roma, între 1929-1940.

31. „Unirea”, Foe Bisericescă - politică, Blaș, din 14 ianuar, 1904, p. 2.

32. „Unirea” din 26 maiu, 1906, p. 2

33. „Unirea” din 25 aprilie, 1906, p. 1.

34. Emil Riegler, *La românii din Istria*, în „Idea Europeană”, nr. 177 din 1 noiembrie, 1925, p. 1.

35. Ibidem.

36. Vatră fără coș.

37. Ibidem, p. 2.

38. *De la Frații Istroromâni* în „Glasul Bucovinei”, nr. 1203 din 1 martie 1923, p. 2

39. Ibidem, p. 2.

40. Stelian Brezeanu, *De la populația romanizată la vlahii Balcanici*, în „Revista de Istorie” februarie, 1976, p. 67.

41. Gheorghe Zbucnea, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică, secolele XVIII-XX*, București, 1999.

42. Cătun.

43. Ibidem, p. 33.

44. Ion Gherman, (coordonator), *Românii în jurul României*, Editura Vremea, Seria *Fapte, Idei, Documente*, București, 2003.

45. Este vorba, cu precădere, de evenimentele politice majore care au afectat în mod decisiv evoluția românilor din provinciile istorice: destinul bucovinenilor, al basarabenilor, al românilor din Bulgaria și Macedonia, cu trimitere și la situația celor din Croația.

Selective Bibliography

1. *History of Romania in Historical Data*, elaborated by Dinu C. Giurescu, Horia C. Matei, Nicolae C. Nicolescu, Marcel D. Popa, Gheorghe Rădulescu, Alexandru Stănculescu, coordinated by Dinu C. Giurescu, București, Editura Enciclopedică, 200

2. Teodor Burada, *O călătorie în satele românești din Istria / A Voyage through the Romanian Villages in Istria*, Iași, Tipografia Națională, 1896

3.. Josif Popovici, *Dialectele române / Romanian Dialects*, HALLE A.D.S. Editura Autorului, 1914

4. Sextil Pușcariu, *Studii istroromâne / Istro-Romanian Studies*, București, Institutul de arte grafice Carol Gobl, 1906